

Märgid ja kujundid sõlgedel – sõlekiri (Sõlg. Riitsaar, Evar. 2018. Sõlekiri)

Sõlgedele graveeritud märkidel on omad kaanonid. Kuigivõrd erinevad ajalooliste Tartu, Viljandi, Petseri meistrite tööd. Klassikalisel variandil näeb see välja nii: üleval, sõlesuu kohal on sõlel kroon, sõlesuu all kas kahe peaga kotkas (ilmalind, hiljem tsaarivene sümboolika) või päikeseratas (vanematel), kahel pool külgedel rosetid ühesuguse ornamendiga – mehe ja naise kaitsemärk; vahepealne pind on kaetud väänleva taimornamendiga.

Juba vanemast ajast esineb ka vallatuid sõlekujunduse nüansse: kotka asemel on graveeritud kaamel, lillede vahel on madu jne. (Kirme, 1986)

Meie pere sõlgede kogus on väiksem seto sõlg, millel on all kahe peaga kotka asemel kolm lõvi Eesti vapilt. Kauksi Ülle ostis selle 1990ndate keskel Tartust antikvariaadist. Evar Riitsaar valmistas vanapärase kinnituse, ostes oli sõlel taga pikk nõelkinnitus, mis ei fikseerinud sõlge korralikult.

Tänapäeva tellijad soovivad tihti pihlaka- või tammelehtedel põhinevat taimornamenti traditsioonilise *cantuse* asemel. Koostöös tellijatega on kujunenud nii, et iga valminud sõlg on pigem autoriehe – iga tellija soovidele vastavalt omanäoline, kuigi traditsiooniline. Vanema aja meistrid töötasid mustriamatutega. Tänapäeva tellijad on väga mitmekesiste soovidega. Näiteks Vigala Sass tellis oma tütrele sõle, kus on peal hundi pilt ja alumises servas ripuvad loomakondid. Samuti soovis ta sõlenõela, mis oleks linnukujuline. Üks Soome traditsioonilise religiooni huviline tellis sõle, kus üleval hunt ja all karu.

Loomi, putukaid, linde on soovinud sõle mustrite hulka teisedki tellijad. On tulnud sõlele graveerida peale kahe peaga linnu variatsioonide nii putukaid, roomajaid – sisalik, madu; kahepaikne – konn; karud, hundid, Peko, ratsutav šamaan, luige parv. Puudest on soovitud pihlakakobaraid ja tammeoksi, *Härmä pedäjät* ehk Härma tsässona juures kasvavat püha mändi. Leivaküpsetajad või viljakasvatajad on soovinud rukkikäpi, taimedest on tulnud graveerida nii maasikat, ristikeina kui kanarbikku.

Sõle kõrguse kohta oli üks tellijatest oma vanaemalt kuulnud, et kõrge sõlg tähendab kõrget elukaart.

Sõle materjal on ikka ajalooliselt olnud hõbe. Ehtemeistri juurde on tulnud mõned korrad ettepanekuga teha sõlg mingist muust metallist ja pärast hõbetada, kuid see pole otstarbekas. Hõbedal näeb käsitsi tehtud graveering hea välja. Vestlustes soome-ugri hõimurahvaste traditsiooniliste ehete kandjatega kinnitavad nad ühest suust, et hõbe on nende jaoks kõige olulisem metall. Petseri poole peal elavate vanade setode käest olen kuulnud, et setod ei kandnud kulda, vaid ikka hõbedat, et eristuda venelastest.

Seto Ateljee Galerii kogudes on ka nõukogude ajal meliorist tehtud suurem sõlg, niisamuti plekist väiksem kuhiksõlg, millistega tantsiti Tartu Ülikooli rahvatantsuansambelis 80. aastatel. Samuti on sõlg, mille mees tegi oma naisele plekkkausist, kinnituseks taga kaks haaknõela.

Nõukogudeaegsete sõlgede kinnitamiseks hakati kasutama pikka tagumist nõela. Tänapäevased sõled valmistatakse traditsioonilise kinnitusega.

Katõ pääga kodas suursõlöl

Kõgõ vanõmb seeni tiidä' ollõv seto suursõlg om peri 19. saandi algusõst. Nii õt mi avvuväärsemp ehe' om 200 aastat mi esiimmi ehtnõ. Seto varatsõmbidõ sõlgi luuja' olli' Talina, Tarto, Viljandi, Võro, Petseri kullassepä'.

Seto suuri sõlgi pääl om sakõstõ kujotõt katõ pääga tsirku, kedä mõnõ' meistri' omma' kujotanu' Vinne tsaaririigi vapikodasõna, koh puudu-i katõ pää vaihõlt eiski tsaarikroon ja üte jala küleh val'tsussau, tõõsõ küleh riigiupin (Kirme, 1986). Tuu sõlõ autor om Tarto meistri Orenius Johann Heinrich (aamõtit opnu Pärnuh). Sama raamadu järgmidsõl lehekülel (lk 99) om sama meistri valmistõdu sõlõmustri ülestsehkendüsel hoopis tsirk, kiä kuigimuudu meenuta-i kodast. Katõ pääga külh.

Erinevä' meistri' omma' sõlõ pääl katõ pääga kodast kujotanu' väega mitut muudu. Mõnõl tsirgul om katõ pää vaihõl õigõusu rist vai päiv vai mõlõmba' kõrraga. Kodasõ kihä iih om kujotõdu suurt risti vai süänd nimetähtiga, mõnikõrd om

tsiibu ülanuka pääl Andreasõ rist. Kүүdsi vaihõl om mõnikõrd lehtpuu ossakõnõ. Mõnikõrd om ossakõnõ ka noka (nokkadõ) vaihõl. Mõnikõrd om pääh kakaduu hari. Kodasõ vai ilmatsirgu vällänägeminõ om jo vanal aol olnu väega erinev – alatõh mõtstuvist, ollõh vaihõpäääl kodas ja saiõh mõnõ pilgu jaoss eiski kalkunis. (Tsaariaolidsõst katõ pääga kodasõst om pikält juttu Internetih, kirotadõh otsinguhe Double-headed eagle.)

Kuna seto suursõlg om rituaalmaagilinõ ese, om sõlõl olõvil kirjul ja märkel arvada' või õt süvämb siso. Tuu selgünemise jaoss sirvsõ Vigala Sassi (Aleksander Heintalu) raamatut „Estide (tšuuide) hingestatud ilm“, kost teie mõnõ' tõlkõlausõ'/välläkirotusõ': „...Kodasõ pühäspidämine om üts laembalt levinü pühäspidämisi üle ilma ültse ...Inämbüste näüdätäs kodasõ ja taiva vai Päävä kujundeid ku ütist arvusaamist põlisrahva luudustavvustavah mõttõlaadih.“ (Heintalu, 2001, lk 117); „... Inemisõ' omma' Kodasõ henge'... Katõpäine valgõ Kodas andsõ jennissei rahvilõ tiidjä' (šamaani') ... Maaailma luuminõ Karjalah ja tšuuideidõl olõvat Kodasõ tüü ...“ (Heintalu, 2001, lk 119); „...Ainu rahval om Kodas ja Päävä Peremiis võrdsõ', s'oo om jumalustatu' ja võrrõldu' Pääväga, ollõh samal aol käskjalg rahva ja Päävä vaihõl.“ (Heintalu, 2001, lk 122); „...Jennissei ostjaki' (handi') tiidvä', õt valgõ katõ pääga kodas opas' edimäst šamaani/nägijät ravitsõma, sepätüüd ja loitsõ tegemä.“ (Heintalu, 2001, lk 123); „...Rituaalidõ sarnasus näütäs, õt inne perämist rahvidõ rännet olli' jakuudi' ja soomõ hõimu' (tšuuidi') kõrvuisi eläv rahvas. Põhja-Ameerika ja Ida-Siberi rahvidõ rituaalidõ kokkolangõminõ Ilmapuu ja kodasõ rituaalidõh näütäs, õt nuu' rahva' omma' kuuh elänü' ildaaigu, 5–6 tuhat aastat tagasi.“ (Heintalu, 2001, lk 124)

Suursõlõ kodast, ilmalindu, timä tähendüst meile ja mi hõimurahvile tulõ kimmähe edesi uuri'.

Hõrna Aare, seto rahva üts juhtõ, om seletänü katõ pääga tsirgu ja seto rahva seost niiviisi: „Kuningatsirk, tuu lätt nigu vanõmbahe aigu. Setodõlõ õs olõ' tä tsaari tsirk, a maa valtsõja. Valtsõja nigu märk vai täht. Sümboli', mis tulõva' üteh. Mi inämb tiiäki-i, mis säääl takah om, mille võeti. Ma arva, õt Seto, Valgõvinne, Ukraina, Bütsantsi telge võisi' rohkõmba uuri'. Üts arvaminõ om, õt mi vanavanõmba' ommava' Kiievi riigi luuja'. Hutsuulõ man olõ nännü, õt nii mõnõki väiko' as'a' ommava' mi muudu. Määnegi seletämäldä side om olõmah.“ (Hõrn, 2014, lk 9)

Kirjandus

Heintalu, Aleksander 2001. Estide (tšuudide) hingestatud ilm. MTÜ Robirohi. Männisalu.
Kirme, Kaalu 1986. Eesti sõled. Kirjastus Kunst. Tallinn.